

SÖZLÜKBİRİMLERİN TANIMLANMASINA ANLAMBİLİMSEL BİR BAKIŞ

*Erdoğan BOZ**

ÖZET

Bu yazıda, genel sözlüklerdeki sözlükbirimlerin (madde başlarının) tanımlanmasına anlambilimsel bir bakış yapılacaktır. Sözlükler hazırlanırken, sözlük hazırlayıcılarının sözlükbirimlerin tanımlanması konusunda kullandıkları yöntem ve ölçütler oldukça önemlidir. Dilbilim çevrelerince kabul edilmiş herhangi bir yöntem ve ölçüt kullanmadan yapılan tanımlar; eksik, yanlış veya çelişkili olabilecektir. Bir grup sözlük ve sözcük üzerinden yapacağımız anlambilimsel bakış açısıyla konuya dikkatleri çekmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Sözlük, sözlükbilim, sözlükbirim, anlambilim, dilbilim.

SEMANTICS A VIEW TO DEFINITIONS OF DICTIONARY UNITS

ABSTRACT

In this article, general dictionary of the dictionary unit (per item) of semantics to be defined will be a glance. Prepare glossaries, dictionaries prepared to pass the definition of dictionary of methods and criteria they use is very important. Any method adopted by linguistics environment without using the definitions and criteria; incomplete, incorrect or it will be contradictory. A group of words through the dictionary and we'll make sure about the semantics point of view we will try to attract attention.

*Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, erdoganboz@gmail.com

Key Words: Dictionary, lexicologie, dictionary unit, semantics, linguistics.

Giriş

Sözlüklerde sözlükbirimlerin tanımlanması¹ konusunda anlambilimsel yöntem ve ölçütlerin kullanılması gerekliliği ortada. Bu yazının amacı, genel Türkçe sözlüklerdeki sözlükbirim tanımlarını anlambilimsel ölçütlere göre değerlendirmektir. Bunun için piyasada en yaygın biçimde kullanılan beş sözlük² ve ortak kavram alanı oluşturan (basılı yayın) dört sözlükbirim (gazete, dergi, broşür ve risale) belirlenmiştir.

Çalışmanın yöntemine gelince birinci adımda; söz konusu sözlüklerden, ortak kavram alanı oluşturan sözlükbirimlerin tanımları tek tek tespit edilecek, bu tanımlardan ilgili gösterge anlam bileşenlerine ayrılacak, tespit edilen anlam birimcikler bir tabloya aktarılacak ve ardından bir değerlendirme yapılacaktır. İkinci adımda ise; ortak kavram alanı oluşturan sözlükbirimlerin tanımlarından çıkarılan anlam birimcikler bir araya getirilecek ve sözlüklere göre genel bir değerlendirme yapılacaktır.³

A. Ortak kavram alanı oluşturan (basılı yayın) sözlükbirimlerin, sözlüklere göre tanımları ve anlam birimcikleri

1. “Gazete”

1.1 Sözlüklere göre “gazete” sözlükbiriminin tanımları

1. *Politika, ekonomi, kültür ve daha başka konularda haber ve bilgi vermek için yorumlu veya yorumsuz her gün veya belirli aralıklarla çıkarılan yayın.* 2. *Bir yayının yönetildiği, hazırlandığı, basıldığı yer.* (TDK, 2005:732)

¹ Sözlüklerde madde başlarının tanımlanması hakkında daha geniş bilgi için bk. Boz, Erdoğan; “Sözlük ve Sözlükçülük Sorunları” *Türkçenin Çağdaş Sorunları*, Edit. G. Gülsevin-E. Boz, Gazi Kitabevi, s.1-44, Ankara, 2006

² *Türkçe Sözlük* (TDK), Türk Dil Kurumu Yayınları, 2005, Ankara; *Örnekleriyle Türkçe Sözlük* (MEB), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995, Ankara; D. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, İz Yayıncılık, 1996, İstanbul; Ali Püsküllüoğlu, *Arkadaş Türkçe Sözlük*, 1994, Ankara; *En Yeni Türkçe Sözlük* (EYTS), Gül Yayınları, 2000, İstanbul;

³ Hjelmslev, Greimas ve Pottier gibi dilbilimcilerin üzerindeki çalışmaları bu konuda geniş bilgi için bk. Toklu, Osman; *Dilbilime Giriş*, Akçağ Yayınları, s.102-103, 2003, Ankara.

1. Siyasî, iktisadî, sosyal, edebî vb. konularda yorumlu veya yorumsuz haber ve bilgi vermek için her gün veya belirli zamanlarda çıkarılan genellikle resimli olan yayın organı, ceride. 2. Gazetenin hazırlanıp basıldığı yer. (MEB, 1995:962)

1. Esas olarak haber vermek maksadıyla yayımlanan fakat içinde iktisadî, içtimaî, edebî vb. konularda yorumlu veya yorumsuz bilgilerle resimler yer alan daha çok günlük olarak çıkan süreli yayım, ceride. (Doğan, 1996:399)

1. Siyasî, ekonomi ve kültür başta olmak üzere insanları, toplumu ilgilendiren her konuyla ilgili haber, bilgi, yorum içeren ve günlük olarak ya da belirli kısa zaman aralıklarıyla yayımlanan, belirli boyutu, sayfa sayısı ve düzeni olan yayın. 2. Bu tür bir yayının hazırlanıp basıldığı yer. (Püsküllüoğlu, 1994:413)

1. Yurt ve dünya olaylarını haber veren, politika, ekonomi, kültür ve daha başka konularda okuyucularına bilgi vermek üzere belirli zaman aralıklarında çıkan yayın. (EYTS, 2000:147)

1.2. “Gazete” sözlükbiriminin tanımlarından çıkarılan anlam birimcikler

“Gazete” göstergesinin anlam bileşenleri, birinci anlam için beşe ayrılmıştır. Bunlar,

1. Gazetenin ağırlıklı olarak yayın yaptığı alanlar
2. Gazetede haber ve bilginin yorumlu veya yorumsuz sunulması
3. Gazetenin yayın periyodu
4. Gazetede yazı dışında kullanılan materyal
5. Gazetenin fiziki özellikleri

İkinci anlam için anlam bileşeni yalnızca bir’dir.

Tanımlardan çıkardığımız anlam birimcikler şunlardır.

A1₁: Politik, ekonomik, siyasî, iktisadî, sosyal, kültürel, edebî vb. alanlarda olmak

A2₁: Yorumlu veya yorumsuz haber ve bilgi vermek

A3₁: Günlük veya kısa aralıklarla çıkmak

A4₁: Genellikle resimli olmak

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

A5₁: Belirli sayfa sayısı, boyutu ve düzeni olmak

A6₂: Bu tür yayının yönetildiği, hazırlanıp basıldığı yer

Sözlüklerde yapılan “gazete” tanımları, yukarıdaki belirlediğimiz anlam birimciklere göre şöyle tablolaştırılabilir.

	A1 ₁	A2 ₁	A3 ₁	A4 ₁	A5 ₁	A6 ₂
TDK	+	+	+	-	-	+
MEB	+	+	+	+	-	+
Doğan	+	+	+	+	-	-
Püsküllüoğlu	+	+	+	-	+	+
EYTS	+	+	+	-	-	-

A: Anlam birimcik, 1: Anlam birimcik sayısı, 1: Anlam sayısı

1.3. Değerlendirme

Tabloya bakıldığında “gazete” sözlükbirimi için iki farklı anlamda toplam 6 (altı) anlambirimcik kullanılmış. A1₁, A2₁ ve A3₁ anlam birimcikleri bütün sözlüklerde ortaktır. A4₁ anlambirimciği MEB ve Doğan’da, A5₁ anlam birimciği ise yalnızca Püsküllüoğlu’nda vardır. MEB ve Püsküllüoğlu sözlükleri toplam dörder anlam birimcikle en geniş şekilde tanımlamışlardır. TDK, MEB ve Püsküllüoğlu bu sözlükbirim için ikinci bir anlama verebilirken diğerleri vermemiştir.

2. “Dergi”

2.1. Sözlüklere göre “dergi” sözlükbiriminin tanımları

Siyaset, edebiyat, teknik, ekonomi vb. konular işleyen ve belirli aralıklarla çıkan süreli yayın (TDK, 2005:504)

İlim, siyaset, güzel sanatlar ve benzeri dallarda değişik yazarların yazılarının yayınlandığı, belli aralıklarla çıkan yayın, mecmua. (MEB, 1995:626)

1. Belirli aralıklarla çıkan, çeşitli yazı, şiir, resim vb. malzeme ile oluşturulan, süreli yayın, mecmua, risale, mevkute. 2. Derlemeye yarayan araç. (Doğan, 1996:269)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009

Sayfa sayısı, düzeni, biçimi ve içindeki yazılar bakımından gazeteden ayrılan özellikler gösteren, genellikle aylık olan on beş günlük ya da haftalık gibi belli zaman aralıklarıyla yayımlanan süreli yayın. (Püsküllüoğlu, 1994:291)

Edebiyat, teknik, siyaset gibi bilimle ilgili konuları gazeteden daha etraflıca inceleyen yayın, mecmua. (EYTS, 2000:111)

2.2. “Dergi” sözlükbiriminin tanımlarından çıkarılan anlam birimcikler

“Dergi” göstergesinin anlam bileşenleri, birinci anlam için altıya ayrılmıştır. Bunlar,

1. Derginin ağırlıklı olarak yayın yaptığı alanlar
2. Derginin ele aldığı konuları etraflıca işlemesi
3. Derginin yayın periyodu
4. Dergide yazı dışında kullanılan materyal
5. Derginin yazar kadrosu
6. Derginin fiziki özellikleri

İkinci anlam için anlam bileşeni yalnızca bir’dir.

Tanımlardan çıkardığımız anlam birimcikler şunlardır.

A1₁: Politik, ekonomik, siyasî, iktisadî, sosyal, kültürel, edebî vb. alanlarda olmak

A2₁: Konuları etraflıca işlemek

A3₁: Belirli aralıklarla (aylık, on beş günlük, haftalık vs.) çıkmak

A4₁: Değişik yazarların yazılarını yayınlamak

A5₁: Sayfa sayısı, boyutu, düzeni ve yazıları gazeteden farklı olmak

A6₁: Çeşitli yazı, şiir, resim vb. malzemeyi kullanmak

A7₂: Derlemeye yarayan araç

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

Sözlüklerde yapılan “dergi” tanımları, yukarıdaki belirlediğimiz anlam birimciklere göre şöyle tablolandırılabilir.

	A1 ₁	A2 ₁	A3 ₁	A4 ₁	A5 ₁	A6 ₁	A7 ₂
TDK	+	-	+	-	-	-	-
MEB	+	-	+	+	-	-	-
Doğan	-	-	+	-	-	+	+
Püsküllüoğlu	-	-	+	-	+	-	-
EYTS	+	+	-	-	-	-	-

2.3. Değerlendirme

Tabloya bakıldığında “dergi” sözlükbirimi için iki farklı anlamda toplam 7 (yedi) anlam birimcik kullanılmış. A3₁ anlam birimciği dört sözlükte, A1₁ anlam birimciği ise üç sözlükte ortaktır. Bunların dışında A2₁, A4₁, A5₁, A6₁, ve A7₂ anlam birimcikleri ise yalnızca birer kez kullanılmıştır. MEB “dergi” sözlükbirimini üç anlam birimcikle en geniş şekilde tanımlamıştır. Doğan ise, ikinci anlamı veren tek sözlüktür.

3. “Broşür”

3.1. Sözlüklere göre “Broşür” sözlükbiriminin tanımları

Genellikle bir şeyi tanıtmayı amaçlayan, sayfa sayısı az, küçük kitap. Risale. (TDK, 2005:317)

Sayfası az, küçük kitap, risale. (MEB, 1995:387)

Küçük kitap, açıklayıcı ve tanıtıcı mahiyette yayın. Risale (Doğan, 1996:163)

Çok az sayfalı küçük kitap, kitapçık. (Püsküllüoğlu, 1994:201)

Küçük kitap (EYTS, 2000:81)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

3.2. “Broşür” sözlükbiriminin tanımlarından çıkarılan anlam birimcikler

“Broşür” göstergesinin anlam bileşenleri üçe ayrılmıştır. Bunlar,

1. Broşürün fiziki özellikleri
2. Broşürün yayınlanma nedeni
3. Yakın anlamlı başka bir kavramı ifade

Tanımlardan çıkardığımız anlam birimcikler şunlardır.

A1₁: Sayfa sayısı az, küçük kitap

A2₁: Bir şeyi tanıtmayı amaçlayan yayın

A3₁: Risale

Sözlüklerde yapılan “broşür” tanımları, yukarıdaki belirlediğimiz anlam birimciklere göre şöyle tablolastırılabilir.

	A1 ₁	A2 ₁	A3 ₁
TDK	+	+	+
MEB	+	-	+
Doğan	+	+	+
Püsküllüoğlu	+	-	-
EYTS	+	-	-

3.3. Değerlendirme

Tabloya bakıldığında “broşür” sözlükbirimi için tek anlamda toplam 3 (üç) anlam birimcik kullanılmış. A1₁ anlam birimciği bütün sözlüklerde ortaktır. A2₁ anlam birimciği ise, TDK ve Doğan’da vardır. A3₁ anlam birimciği ise TDK, MEB ve Doğan’da vardır. Buna göre TDK ve Doğan, “broşür” sözlükbirimini en geniş şekilde tanımlamışlardır. Ancak tanımlarda geçen “risale” sözcüğünün, bir anlam birimcik olarak alınması tartışmaya açıktır. Aslında burada “broşür” sözlükbirimini tanımlayan yeni bir anlam bileşeni yoktur, yakın anlamlı başka bir kavramı ifade etmesi söz konusudur.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

4. Risale

4.1. Sözlüklere göre “risale” sözlükbiriminin tanımları

Küçük kitap, broşür. (TDK, 2005:1658)

1. Mektup.

2. Kısa yazılmış, küçük kitap, broşür.

3. Dergi, mecmua. (MEB, 1995:2372)

1. Belli bir konuya tahsis edilmiş, hacımca büyük olmayan kitap.

2. Küçük kitap.

3. Mektup.

4. Mecmua, dergi. (Doğan, 1996:932)

Küçük kitap, broşür. (Püsküllüoğlu, 1994:881)

Küçük kitap, broşür (EYTS, 2000:299)

4.2. “Risale” sözlükbiriminin tanımlarından çıkarılan anlambirimcikler

“Risale” göstergesinin anlam bileşenleri birinci anlamda ikiye ayrılmıştır. İki, üç ve dördüncü anlamlarda, anlam bileşeni yalnızca bir’dir. Bunlar,

1. Risalenin fiziki özellikleri
2. Risalenin yayınlanma nedeni
3. Eskimiş anlam
4. Yakın anlamlı başka bir kavramı ifade
5. Yakın anlamlı başka bir kavramı ifade

Tanımlardan çıkardığımız anlam birimcikler şunlardır.

A1₁: Küçük kitap

A2₁: Belli bir konuda yazılmış küçük kitap

A3₂: Mektup

A4₃: Dergi, mecmua

A5₄: Broşür

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

	A1 ₁	A2 ₁	A3 ₂	A4 ₃	A5 ₄
TDK	+	-	-	-	+
MEB	+	-	+	+	+
Doğan	+	+	+	+	-
Püsküllüoğlu	+	-	-	-	+
EYTS	+	-	-	-	+

4.3. Değerlendirme

Tabloya bakıldığında “risale” sözlükbirimi için dört farklı anlamda toplam 5 (beş) anlam birimcik kullanılmış. A1₁ anlam birimciği bütün sözlüklerde ortaktır. Birinci anlamdaki A2₁ anlam birimciği ise yalnızca Doğan’da vardır. A3₂ ve A4₃ anlam birimcikleri MEB ve Doğan’da, A5₄ anlam birimciği, Doğan hariç bütün sözlüklerde ortaktır. Buna göre MEB ve Doğan, “risale” sözlükbirimini dört farklı anlamda en geniş şekilde tanımlamışlardır. TDK, Püsküllüoğlu ve EYTS iki anlam için toplam iki anlam birimcik verebilmişlerdir. Ancak tanımlarda geçen “mektup”, “dergi, mecmua” ve “broşür” sözcüklerinin, anlam birimcik olarak alınması tartışmaya açıktır. Aslında burada “risale” sözlükbirimini tanımlayan yeni bir anlam bileşeni yoktur, eskimiş ve yakın anlamlı başka bir kavramı ifade etmesi söz konusudur.

B. Ortak kavram alanı oluşturan (basılı yayın) sözlükbirimleri, tüm anlam birimciklerine göre genel bir değerlendirilme

Birinci adımda belirlediğimiz anlam birimcikleri birleştirilerek ortak anlam birimcikler olarak şöyle sıralayabiliriz.

A1: Politik, ekonomik, siyasî, iktisadî, sosyal, kültürel, edebî vb. alanlarda olmak

A2: Yorumlu veya yorumsuz haber ve bilgi vermek

A3: Günlük veya kısa aralıklarla çıkmak

A4: Genellikle resimli olmak

A5: Belirli sayfa sayısı, boyutu ve düzeni olmak

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

- A6: Bu tür yayının yönetildiği, hazırlanıp basıldığı yer
 A7: Konuları etraflıca işlemek
 A8: Belirli aralıklarla (aylık, on beş günlük, haftalık vs.) çıkmak
 A9: Değişik yazarların yazılarını yayınlamak
 A10: Sayfa sayısı, boyutu, düzeni ve yazıları gazeteden farklı olmak
 A11: Çeşitli yazı, şiir, resim vb. malzemeyi kullanmak
 A12: Derlemeye yarayan araç
 A13: Sayfa sayısı az, küçük kitap
 A14: Bir şeyi tanıtmayı amaçlayan yayın
 A15: Risale
 A16: Belli bir konuda yazılmış küçük kitap
 A17: Mektup
 A18: Dergi, mecmua
 A19: Broşür

Yukarıda sıraladığımız anlam birimciklerin ortak kavram alanı oluşturan sözlükbirimlere göre dağılımlarını şöyle tablolaştırabiliriz.

	Gazete (G)		Dergi (D)		Broşür (B)	Risale (R)			
	G1	G2	D1	D2	B1	R1	R2	R3	R4
A1	+	-	+	-	-	-	-	-	-
A2	+	-	-	-	-	-	-	-	-
A3	+	-	-	-	-	-	-	-	-
A4	+	-	-	-	-	-	-	-	-
A5	+	-	-	-	-	-	-	-	-
A6	-	Y	-	-	-	-	-	-	-
A7	-	-	+	-	-	-	-	-	-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 4/4 Summer 2009*

A8	-	-	+	-	-	-	-	-	-
A9	-	-	+	-	-	-	-	-	-
A10	-	-	+	-	-	-	-	-	-
A11	-	-	+	-	-	-	-	-	-
A12	-	-	-	Y	-	-	-	-	-
A13	-	-	-	-	+	+	-	-	-
A14	-	-	-	-	+	-	-	-	-
A15	-	-	-	-	R1	-	-	-	-
A16	-	-	-	-	-	+	-	-	-
A17	-	-	-	-	-	-	E	-	-
A18	-	-	-	-	-	-	-	D1	-
A19	-	-	-	-	-	-	-	-	B1

Y: Yan anlam, E: Eskimiş anlam

Değerlendirme

Yukarıdaki tabloya bakıldığında şu değerlendirmeleri yapabiliriz.

1. “Gazete” ve “dergi” sözlükbirimlerinde A1 anlam birimciği ortaktır.

2. “Broşür” ve “risale” sözlükbirimlerinde A13 anlam birimciği ortaktır.

3. “Broşür” sözlükbirimindeki A15 anlam birimciği R1’deki, “risale” sözlükbirimindeki A18 anlam birimciği D1’deki ve A19 anlam birimciği B1’deki kavramları karşılamaktadır. Burada söz konusu sözlükbirimlerin yakın anlamlı sözcükleri karşılamada kullanıldıklarını görüyoruz.

4. “Gazete” ve “dergi” sözlükbirimlerinde birer yan anlam vardır. “Broşür” ve “risale” sözlükbirimlerinde bu yoktur.

5. “Risale” sözlükbiriminde üç yan anlam varsa da, bunlardan birisi eskimiş anlam, diğer ikisi ise yakın anlamdır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

6. “Gazete” ve “dergi” sözlükbirimlerinin birinci anlamları için 6’şar anlam birimcik, “broşür” için 3 ve “risale” için 2 anlam birimcik kullanılmıştır.

7. “Broşür” ve “risale” sözlükbirimlerin tanımlarında eski ve yakın anlamlara yer verilirken “gazete” ve “dergi” sözlükbirimlerinde bu yoktur.

Sonuç

Her iki adımda yapmış olduğumuz tespitlere göre, sözlükler arasında ortak kavram alanı oluşturan sözlükbirimlerin tanımlarında kullanılan anlam birimciklerin sayılarında, yan anlamlarda, eskimiş ve yakın anlamlarda sözlükler arasında bir tutarlılık yoktur. Buradan çıkarılacak bir başka sonuç da sözlükbirimlerin tanımlarında ortak kavram alanı oluşturan sözlükbirimleri bir arada değerlendirmenin gerekliliğidir.

KAYNAKÇA

- BOZ, Erdoğan, “Sözlük ve Sözlükçülük Sorunları” **Türkçenin Çağdaş Sorunları**, Edit. G. Gülsevin-E. Boz, Gazi Kitabevi, s.1-44, Ankara, 2006.
- DOĞAN, D. Mehmet, **Büyük Türkçe Sözlük**, İz Yayıncılık, 1996, İstanbul.
- Kurul, **En Yeni Türkçe Sözlük** (EYTS), Gül Yayınları, 2000, İstanbul.
- Kurul, **Örnekleriyle Türkçe Sözlük** (MEB), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995, Ankara.
- Kurul, **Türkçe Sözlük** (TDK), Türk Dil Kurumu Yayınları, 2005, Ankara.
- PÜSKÜLLÜOĞLU, Ali, **Arkadaş Türkçe Sözlük**, 1994, Ankara
- TOKLU, Osman; *Dilbilime Giriş*, Akçağ Yayınları, s.102-103, 2003, Ankara.